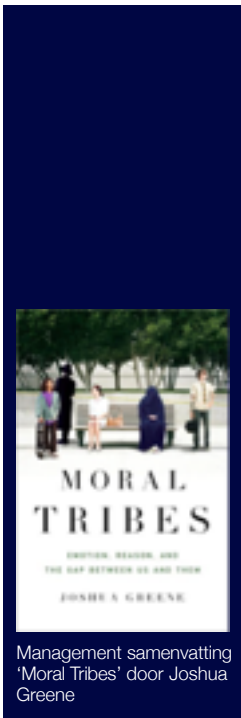

MORAL TRIBES

Emotion, Reason and The Gap Between **Us** and **Them**

Inleiding

In het oosten van een diep, donker woud leeft een groep herders op een gedeeld grondgebied. De regel van de gemeenschap is eenvoudig. Elke familie krijgt hetzelfde aantal schapen. Afgezanten van de families vormen een raad van ouderen, die de gemeenschap bestuurt. Gedurende de jaren heeft de raad al vele moeilijke beslissingen moeten nemen. Eén familie bijvoorbeeld fokte uitzonderlijk grote schapen, waardoor ze relatief meer gebruik maakte van de gezamenlijke weidegrond. Sommige andere families beklagden zich hierover bij de raad. De raad riep dit een halt toe. De gemeenschap overleefde de dispuuten en de families leefden in welvaart, sommigen meer dan anderen.

In het westen was een andere gemeenschap van herders waarin elke familie schapen mocht houden en het aantal schapen in verhouding moest staan tot de grootte van de familie. Ook deze gemeenschap had een raad van ouderen, afgevaardigd vanuit de families en ook deze raad had zo zijn dispuuten en problemen om op te lossen. Een familie was bijvoorbeeld bijzonder vruchtbaar en had wel twaalf kinderen en dus een uitzonderlijk grote kudde. Sommigen vonden dat de kudde buitenproportioneel veel beslag legde op de gemeenschappelijke bronnen. Een andere familie werd getroffen door ziekte waardoor zij vijf van hun zes kinderen verloren in een jaar tijd. Sommige families vonden het oneerlijk om de tragedie te vergroten door hun kudde te reduceren met meer dan de helft. Ook deze gemeenschap overleefde de dispuuten en de families leefden in welvaart, sommigen meer dan anderen. Ten noorden van het woud leefde een andere gemeenschap. Zij hadden geen gemeenschappelijke weide. Elke familie had zijn eigen stukje land, afgezet met een hek. De families varieerden in welvaart afhankelijk van de vruchtbaarheid van de grond, de mate van hard werken, maar ook door geluk en pech. In deze gemeenschap doet de raad van ouderen weinig. Zij ziet er enkel op toe dat gedane beloften worden nagekomen

en dat eigendom wordt gerespecteerd. De grote verschillen in welvaart zorgen voor veel conflicten. Elk jaar overlijden sommige leden van de gemeenschap door honger en kou. Ondanks deze problemen overleeft de gemeenschap. De meeste families zijn welvarend, sommigen meer dan anderen. In het zuiden leeft een vierde gemeenschap. De families hier binnen delen niet alleen de weide, maar ook de kudde. Hun raad van ouderen is erg druk. De raad managet het werk dat moeten worden gedaan en de verdeling van welvaart. De welvaart wordt gelijk verdeeld. Dit is een bron van veel conflict aangezien niet iedereen zich in dezelfde mate inspent of even talentvol is. De meeste mensen werken hard, sommigen vanuit overtuiging, anderen vanuit angst voor represailles. De gemeenschap is niet zo welvarend als die in het noorden, maar in de winter komt er niemand om.

Op een dag brandt het woud af en moeten alle mensen op zoek naar nieuwe grond. Zodra ze zijn aangekomen op het nieuwe gebied ontstaan al snel de eerste conflicten. Conflicten over het verdelen van grond en welvaart. De verschillende stammen begrijpen elkaar niet en staan elkaar al snel naar het leven. Ondanks hun gevechten, zijn de herders in vele opzichten hetzelfde. Ze streven dezelfde zaken na. Ze willen dat hun families gezond zijn, dat ze goed te eten hebben, dat ze efficiënt kunnen werken en tijd hebben om door te brengen met familie en vrienden. De gemeenschappen delen ook enkele andere kernwaarden. Zo is het in geen enkele gemeenschap acceptabel enkel je eigenbelang na te streven, maar wordt er ook niet verwacht compleet belangeloos je inspanning te leveren. Liegen, stelen en andere schade toebrengen, mag nergens. De conflicten ontstaan vanuit verschillen in zienswijze over de vraag hoe om te gaan met de vele grijstinten als het gaat om het verdelen van arbeid en welvaart en hoe om te gaan met de consequenties van geluk en pech. Dit is wat Joshua Greene 'the tragedy of the commons' noemt. Het doel dat Greene nastreeft met zijn boek 'Moral Tribes' is onze kans op vrede en voorspoed te vergroten door ons denken over morele

problemen te verbeteren. Om moraliteit te doorgronden, richt Greene zich eerst op de structuur van het moderne, morele probleem en hoe dat verschilt van het morele probleem waarvoor ons brein evolutionair gezien is uitgerust. Vervolgens onderzoekt hij hoe andere denkwijzen een uitweg bieden uit moderne, morele problemen.

In deel I onderscheidt hij eerst twee soorten morele problemen. De eerste soort is 'ik' versus 'wij'. Dit is het probleem waartoe ons brein evolutionair is uitgerust. Het tweede probleem is 'wij' versus 'zij', het moderne, morele probleem nu de wereld plat is geworden en we fysiek en virtueel grenzen kunnen oversteken.

In deel II Greene de werking van het brein verder. De metafoor van de fotocamera illustreert het automatische, snelle denken in portret- of landschapsmodus en het langzame denken waarbij het individu zelf in- en uitzoomt totdat het plaatje klopt.

In deel III onderzoekt de schrijver een meta-moraliteit die verschillende posities tot verzoening kan brengen. Het uitgangspunt hierbij is het utilitarisme.

DEEL I: MORELE PROBLEMEN

De tragedie van de herders

De parabel over de verschillende stammen herders is geïnspireerd op de parabel van Garrett Hardin uit 1968. In zijn verhaal is er een groep herders die samen een weide delen. De weide is groot genoeg om veel schapen te herbergen, maar niet groot genoeg voor een oneindig aantal. Van tijd tot tijd moeten de herders overwegen om een schaap toe te voegen aan hun kudde. Wat moet een rationele herder doen? Door een schaap toe te voegen, maakt hij meer winst op de markt terwijl de kosten gedeeld worden door de totale groep van herders. Het is immers een gezamenlijke weide. Kortom, veel extra opbrengsten en maar weinig extra kosten. Echter, als alle herders op deze wijze hun eigenbelang nastreven, dan erodeert de weide in snel tempo en kan geen enkele herder meer in zijn onderhoud voorzien. Dit verhaal illustreert het probleem van samenwerking. Het probleem van het spanningsveld tussen 'ik' en 'wij'.

Er zijn situaties denkbaar waarin wat het beste is voor 'ik' volmaakt samenvalt met wat het beste is voor 'wij'. Er zijn tevens situaties denkbaar waarbij wat het beste is voor 'ik' volledig haaks staat op wat het beste is voor 'wij'. De meeste vraagstukken zitten echter ergens tussen deze twee posities in. Het samenwerkingsprobleem is dan hoe de individuen ertoe te bewegen het gezamenlijk belang te laten zegevieren boven het eigen belang. Het onderliggende motief voor samenwerking is dat je door middel van samenwerking dingen kunt realiseren die je als individu niet kunt realiseren. Moraliteit is daarmee een psychologische vaardigheid die anderszins egoïstische individuen ertoe in staat stelt de vruchten van samenwerking te plukken. Deze vaardigheid, zo stelt Joshua Greene, is een evolutionair verschijnsel. Van origine bedoeld om mensen in staat te stellen tot overleven in een groep. Het is echter pas sinds kort dat mensen niet alleen binnen de eigen groep bewegen, maar er ook volop verkeer is tussen groepen. Samenwerking tussen 'wij' en 'zij' zit nog niet ingesleten in het menselijk brein.

Morele software

Het natuurlijke, morele gedrag kun je beschouwen als het resultaat van onze morele software zoals deze zich evolutionair heeft ontwikkeld. Om te begrijpen waarom onze morele software faalt als we geconfronteerd worden met een

'wij'-'zij'-probleem, moeten we eerst begrijpen hoe de morele software werkt als het goed functioneert.

Het probleem van de herders kun je vereenvoudigen tot een twee-persoons-samenwerkingsvraagstuk, ook wel bekend als het Prisoner's Dilemma. In dit dilemma proberen twee criminelen uit de gevangenis te blijven. De twee gevangenen die in het boek van Greene worden opgevoerd noemen we gemakshalve Aart en Bert. De politie weet dat Aart en Bert schuldig zijn aan een misdrijf, maar het bewijs is mager. Er is voldoende bewijs om ze te kunnen veroordelen voor een klein misdrijf waar een straf op staat van 2 jaar. Als echter één van beide verdachten bekent, dan is er voldoende bewijs om tot een straf van 10 jaar te komen. Om tot een bekentenis te komen, worden beide verdachten apart verhoord. Beide krijgen hetzelfde aanbod: als je bekent, krijg je een lichte straf van 1 jaar en de ander de volledige straf van 10 jaar. Als ze beide bekennen, krijgen ze beiden 8 jaar straf. Schematisch leidt dat tot de volgende situatie.

		Bert	
		Zwijgen (wij)	Bekennen (ik)
Aart	Zwijgen (wij)	2 jaar - 2 jaar	10 jaar - 1 jaar
	Bekennen (ik)	1 jaar - 10 jaar	8 jaar - 8 jaar

Afhankelijk van de keuzes die Aart en Bert maken, komen ze er goed of slecht van af. In het ideale scenario zwijgen ze beiden en is de totale straf het laagst, namelijk vier jaar. In het ergste geval bekennen ze beiden en is de gezamenlijke straf het hoogst, namelijk 16 jaar. Dat scenario is realistisch, omdat beiden verleid worden tot het maken van een egoïstische keuze. Als namelijk maar één van beiden voor zichzelf kiest, is de gevangenisstraf niet twee jaar, maar slechts één jaar. De vraag is dan ook wat er voor nodig is om twee partijen beide te bewegen die keuze te maken die voor het collectief het meest gunstig is. Dit noemt Joshua Greene de 'magic corner', gericht op het kwadrant linksboven in de matrix waarbij beide partijen het gezamenlijk belang voorrang geven boven het eigen belang.

Er zijn een aantal natuurlijke samenwerkingsstrategieën:

Familiebanden: Samenwerken is natuurlijk binnen families, omdat het een biologisch overlevingsmechanisme ondersteunt.

Oog-om-oog: Als het een langdurige samenwerkingsrelatie betreft, is het welbegrepen principe oog-om-oog-tand-om-tand een goede reden om samen te werken. Niet samenwerken leidt immers tot repercussies. Onze morele software reageert op parasitair gedrag, nog voordat er een gedachte aan is gewijd. Gevoelens van boosheid en minachting steken direct de kop op. Dat geldt ook voor onze morele software ten aanzien van samenwerking. Gevoelens van waardering komen van nature boven drijven. Om samen te werken, hoeft je dus niet per se rationeel te willen samenwerken, soms is luisteren naar je gevoel al voldoende.

Vriendschap: Na jaren van samenwerken ontstaan er gevoelens van vriendschap. In een tijd waarin mensen kwetsbaar zijn, is vriendschap van onschatbare waarde. Vrienden zijn je samenwerkingspartners bij uitstek. Op basis van gevoelens van vriendschap hebben we iets voor een ander over. Vriendschap is een softwareprogramma dat de overlevingskansen van het individu en de soort aanzienlijk vergroot.

Loyaliteit: Als mensen samenwerken, kunnen gevoelens van loyaliteit ontstaan. Samen uit, samen thuis. Waar loyaliteit

is, is het eenvoudiger om samen de 'magic corner' te bereiken. Loyaliteit binnen een hiërarchie kun je ook bescheidenheid noemen. Ieder kent zijn plaats en weet naar wie te luisteren. Alle neuzen staan dezelfde kant op, gericht op de 'magic corner' waarbij iedereen zijn bijdrage levert aan het grotere, gezamenlijke doel.

Minimale fatsoensnormen: Sommige dingen doe je gewoon niet. Hoewel agressiviteit een normaal verschijnsel is, zijn mensen lang niet zo agressief als mogelijk is. Ons vermogen tot empathie staat agressie in de weg. Iemand pijn zien hebben, is moeilijk om aan te zien. Iemand zelf pijn toebrengen, is nog moeilijker.

Dreigementen en beloften: Wat als twee mensen samen geen toekomst hebben, hoe beweeg je ze dan toch richting de 'magic corner'? In het geval van Aart en Bert zou Aart Bert kunnen dreigen hem om het leven te brengen als hij eenmaal uit de gevangenis komt, als hij toch zou gaan praten tegen de politie. Een dergelijk dreigement heeft alleen zin, als Bert weet dat Aart het dreigement daadwerkelijk zou uitvoeren. Wraakgevoelens maken het waarschijnlijk dat iemand een dergelijk dreigement zou uitvoeren ook al is het rationeel gezien niet verstandig. Een andere mogelijkheid is dat Aart belooft ook niet te praten. Een belofte heeft echter alleen zin als Bert weet dat Aart het type man is dat zijn beloften nakomt. Eergevoelens ondersteunen het nakomen van beloften net zoals gevoelens van schaamte en schuld opkomen, zodra je een belofte verbreekt. Zowel voor dreigementen als beloften zijn er voorbij de ratio emoties die een dreigement of belofte extra gewicht geven.

Het oordeel van de omstander: Als Aart en Bert geen emotionele band hebben en ook geen gezamenlijke toekomst hebben, wat beweegt ze dan richting de 'magic corner'? Het oordeel van de omstander kan hier een positieve invloed hebben. Wie zich bekeken en beoordeeld voelt door omstanders, die begrijpt dat zijn reputatie op het spel staat. Een goede reputatie is nodig om in een later stadium nieuwe samenwerkingspartners te kunnen vinden. Een slechte reputatie kost je simpelweg geld en kansen. Het ondersteunende sociale gedrag noemen we roddelen. Als we iemand iets zien doen dat niet fatsoenlijk is, is de kans groot dat we dat doorvertellen aan anderen. Roddelen is dan ook een sociaal mechanisme dat individuen laat conformeren aan de mores van de groep.

Groepslidmaatschap: Stel je voor dat Aart en Bert vreemden voor elkaar zijn. Welke mogelijkheid is er voor hen om in de 'magic corner' te komen zonder dreigementen of beloften? Groepslidmaatschap biedt dan een uitkomst. Wat nou als Aart en Bert beiden lid zijn van een genootschap van bankrovers. Om lid te worden van het genootschap, gelden een aantal strenge eisen, zoals bewezen betrouwbaarheid. Het voordeel van het lidmaatschap is dat er meer kansen zijn op lucratieve samenwerkingen dan wanneer je geen lid bent van de groep. Wie zich niet langer aan de eisen houdt, wordt uit de groep gezet. Als Aart en Bert beiden lid zijn van het genootschap, dan is dat hun garantie om te kunnen vertrouwen op elkaars vermogen om te zwijgen.

Om een groepslid te kunnen herkennen, zijn er tekenen nodig die 'ons' van 'hen' onderscheidt. Onbewust letten mensen de hele dag door op tekenen of iemand deel uitmaakt van een groep waar hij zelf toe behoort of niet. Als iemand een groepslid is, neemt het vertrouwen in hem automatisch toe en omgekeerd wordt het moeilijker om een groepslid schade toe te brengen.

Betrokkenheid van een derde: Als Aart en Bert beiden lid zijn van een syndicaat, geleid door een baas, dan kan de baas vooraf tegen beide mannen zeggen dat als zij hun mond houden, hij zal zorgen dat dat loont. Een andere optie

is dat hij zegt dat ze het niet zullen overleven als ze gaan praten. De kern van de betrokkenheid van een derde laat zich samenvatten als 'opgelegde samenwerking'. Als een groep zo groot wordt, dat het voor de leider onmogelijk is om alles te overzien en passend te belonen en te bestraffen, dan blijft het principe van 'opgelegde samenwerking' staan, maar zijn het de groepsleden onderling die krachtig genoeg moeten zijn om mede-groepsleden te straffen voor het vertonen van ongewenst gedrag. Uit vele experimenten blijkt dat mensen het van nature prettig vinden om iemand die zich niet houdt aan de regels van het sociale verkeer daarvoor te straffen. Of het in de praktijk ook gebeurt, hangt af van de organisatiecultuur die er heerst.

Het totaal aan ingebouwde mechanismen om dilemma's tussen eigenbelang en groepsbelang te beslechten, is dus:

- I. Familiebanden
- II. Oog-om-oog
- III. Vriendschap
- IV. Loyaliteit
- V. Minimale fatsoensnormen
- VI. Dreigementen en beloften
- VII. Het oordeel van de omstander
- VIII. Groepslidmaatschap
- IX. Betrokkenheid van een derde

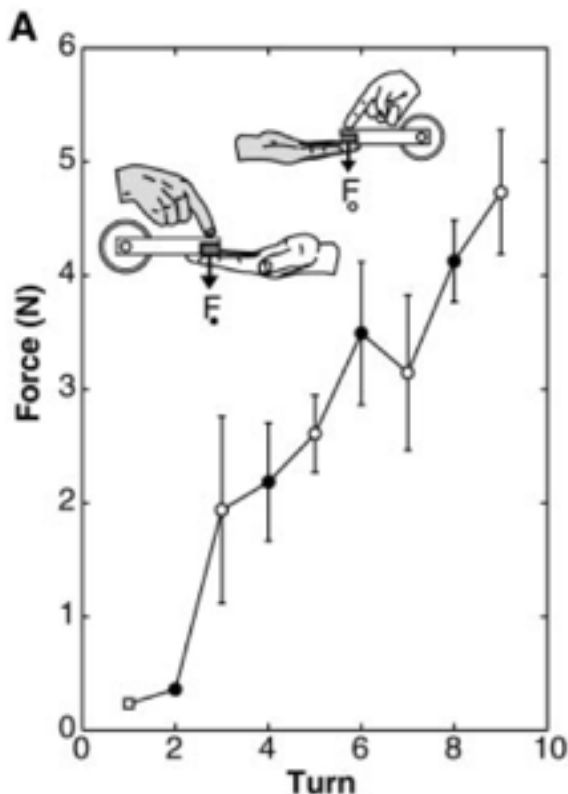
Strijd op de nieuwe weide

Terwijl ons brein goed is uitgerust om dilemma's *binnen* een groep te beslechten - dilemma's tussen eigenbelang en groepsbelang - is het brein niet toegerust om dilemma's tussen groepen te beslechten. Het contact tussen groepen, zoals we dat in de huidige, moderne tijd tegenkomen, is te nieuw om evolutionair al te zijn ingeregeld.

Joshua Greene benoemt zes factoren die problemen tussen *wij* en *zij* in de hand werken:

1. Tribalisme: het simpelweg hebben van een voorkeur voor de eigen groep.
2. Verschil in waarden ten aanzien van de vraag hoe resources georganiseerd moeten worden. Deze waarden veroorzaken onenigheid over wat de juiste voorwaarden zijn voor samenwerking. De waarden van een groep kunnen voor een buitenstaander onbegrijpelijk zijn, maar hebben voor de groep zelf vaak een functionele herkomst. Mensen doen immers wat werkt.
3. Verschil in morele waarden, met name op religieus vlak en ten aanzien van autoriteitsfiguren.
4. Biased fairness: denken over wat fair is vanuit de eigen waardenset en de eigen positie. Een en ander blijkt uit de antwoorden op de volgende vragen. Op de vraag: "Als je iemand aanklaagt en je wint de zaak, moet de tegenpartij dan je proceskosten betalen?" zei 85% van de respondenten 'ja'. Een andere groep kreeg de volgende vraag: "Als je iemand aanklaagt en je verliest de zaak, moet je dan ook de proceskosten van de tegenpartij betalen?". Op deze vraag zei slechts 44% 'ja'. Het is dus het meest eenvoudig om een vraag in je eigen voordeel te beantwoorden.
5. Biased waarden: zodra waarden steeds dieper ingesleten raken in een cultuur, lopen ze de kans steeds meer biased te raken omdat de zinvolheid en redelijkheid van de waarden steeds minder ter discussie staat.
6. Biased informatieverwerking: het gedrag van de wij-groep wordt geduid op basis van intentie en effect en daarmee mild beoordeeld. Het effect is immers iets waarop kan worden geanticipeerd. Het gedrag van de zij-groep wordt

veelal enkel geduid op basis van het effect en daarmee strenger beoordeeld. Het vermogen om te anticiperen is vele malen kleiner. Een simpel experiment maakt dit effect zichtbaar. Twee mensen wordt gevraagd hun vingers tegen elkaar aan te houden, zoals op bovenstaande tekening is aangegeven. De bovenste partij, partij A moet drukken tegen de vinger van de onderste partij, partij B. Vervolgens wisselen de twee personen van positie en wordt partij B gevraagd net zo hard te drukken, als partij A eerder deed. Elke keer opnieuw blijkt dan dat er steeds harder wordt gedrukt. Sensaties toegebracht door een ander, worden intenser ervaren dan sensaties toegebracht door jezelf. Hierdoor heeft elke reactie op een actie een escalerend karakter.

DEEL II: MORALITEIT, SNEL EN LANGZAAM

Trolleylogie

Joshua Greene deed tijdens zijn middelbare schooltijd mee aan debatten. Hij leerde al snel de basis-opbouw van een standaard debating strategie. Bij het begin van het debat presenteert elke debater een waardepremisse, een waarde die hij of zij het meest belangrijk acht. Vervolgens leg je uit waarom deze waarde zo belangrijk is. Daarna leg je uit hoe jouw stelling het meeste recht doet aan die waarde. Greene was al snel niet tevreden met deze basisstrategie, omdat er altijd wel een voorbeeld te vinden was door de tegenpartij waaruit bleek dat de waardepremisse kan worden overtroefd door een andere waarde.

Toen Greene het *utilisme* ontdekte, had hij eindelijk de lang gezochte troef in handen. Het basisidee van het utilisme is dat het goede datgene is dat het grootste geluk brengt voor de grootste groep mensen. Bij het utilisme is er geen dominante waarde, geen morele superioriteit, maar ga je steeds op zoek naar de juiste balans van waarden waar de grootste groep het beste mee gediend is.

Soms kwam er een tegenwerping gebaseerd op het gedachtegoed van Kant - het categorisch imperatief - dat het doel niet alle middelen heiligt. Kortweg, je mag een mens nooit als middel gebruiken. Een eenvoudige tegenwerping van Greene, volstond dan. Hij gaf het volgende voorbeeld. "Wat als je een grote ramp kunt voorkomen door op een knop te drukken, maar je kunt er niet bij. Mag je dan iemand optillen om er toch bij te kunnen?" Einde discussie.

Op een dag stond hij oog in oog met een debater die zijn utilistisch standpunt voor het eerst aan het wankelen bracht. Zij redeneerde als volgt: "Het gaat om het grootste geluk voor het grootste aantal mensen, correct? Stel nu dat vijf mensen door een ongeluk een nieuw orgaan nodig hebben, anders komen ze te overlijden. Ze hebben elk een ander orgaan nodig. Stel dan dat een dokter met een utilistische visie iemand kidnapt, verdooft, zijn organen verwijdt en zo de patiënten redt, dan is toch het grootste geluk gerealiseerd?" Greene, die voor het eerst met dit argument werd geconfronteerd, had geen repliek meer. Het argument dat zijn opponent gebruikte, vindt zijn herkomst in een paper genaamd 'The Trolley Problem'. De casus in dit paper is als volgt: een treinstel gaat af op vijf mensen die worden gedood als het treinstel zijn weg vervolgt. Naast je staat een man, als je hem van de brug afduwt, remt dat het treinstel en wordt er slechts één man gedood. Is het moreel acceptabel om de man van de brug te duwen? De meeste mensen zeggen van niet. Hoewel het vanuit het utilisme gezien het grootste goed oplevert, is het verkeerd om mensen te gebruiken, zo redeneert men veelal.

Een kleine variatie op het dilemma levert echter een radicaal andere uitkomst op. Op het spoor van het treinstel lopen vijf mensen. Op het andere spoor slechts een. Jij staat bij de hendel en hebt de mogelijkheid om van spoor te wisselen. Is het moreel acceptabel om de hendel over te halen? Wereldwijd is de consensus dat dit acceptabel is. Wat maakt het brug-scenario zo anders, dan het hendel-scenario?

Veel morele dilemma's gaan over de verdeling van geluk en het dragen van de consequenties bij het herverdelen van geluk, net zoals in deze twee scenario's het geval is. Het snelle, intuïtieve denken levert al snel de conclusie op dat je niet iemand van een brug kunt gooien, maar wel een hendel kunt overhalen. Welke software in ons brein maakt dat we tot die conclusie komen en kunnen we daar op vertrouwen?

Greene onderscheidt twee soorten van morele overwegingen, *rationele* (utilistische) overwegingen en *empathische* overwegingen. Het blijkt dat mensen met een hersenbeschadiging die nog wel helder kunnen nadenken, maar geen empathisch vermogen meer hebben, op beide scenario's hetzelfde antwoord geven, namelijk het utilistische antwoord dat zegt dat 5 levens meer waard is dan 1. Ander onderzoek laat zien

dat empathische overwegingen dominant zijn over rationele overwegingen. Om tot een utilistisch oordeel te komen, moeten er dus twee dingen gebeuren. Als eerste moet bewust de regel worden toegepast dat datgene moet gebeuren wat het grootste goed voor het grootste aantal mensen oplevert. Als tweede moet deze regel worden toegepast, terwijl er een concurrerende (on)bewuste emotionele impuls is. Iedereen die kiest voor het redden van vijf levens, past heel bewust de rekensom toe. Mensen die daar niet voor kiezen, moeten vaak veel meer moeite doen om hun overwegingen onder woorden te brengen. Het onderliggend gevoel is sterk maar laat zich tegelijkertijd moeilijk duiden.

Het brug-scenario roept onmiddellijk emoties op. Je bent zelf degene die iemand fysiek moet aanraken om van een brug af te duwen. De emotie die dat oproept laat zich moeilijk overwinnen door een rationele overweging. Bij het morele denken en doen ten aanzien van dit scenario kan men dan dus spreken over een duaal proces, met soms tegenstrijdige - automatische (emotionele) en controleerbare (rationele) - reacties.

De vraag die volgt is waarom we een duaal proces hebben ten aanzien van morele dilemma's.

Efficiëntie, flexibiliteit en het duaal-proces brein

Het brein doet denken aan een camera met een aantal automatische functies om bijvoorbeeld snel portret- en landschapsfoto's te kunnen maken, die tevens zo zijn voorzien van een handmatige functie om het beeld precies zo te kunnen inregelen zoals jij op dat moment wil. Dit is een duaal ontwerp, met een automatische en een handmatige stand. Het voordeel van de automatische stand is *efficiëntie* en het voordeel van de handmatige stand is *flexibiliteit*. Het menselijk brein is niet anders. Het flexibele, handmatige denken geeft ons de kans om tot nieuwe inzichten en ontdekkingen te komen. Het efficiënte, automatische denken maakt dat we niet onnodig tijd verspillen doordat we voor terugkerende problemen voldoende goedwerkende oplossingen paraat hebben. Het automatische denken wordt veelal verbonden met het emotionele denken. Emoties zijn zeer snel reagerende feedback-systemen op vaak terugkerende problemen. Het is een extreem snel communicatiesysteem dat zo snel en efficiënt is, dat je het niet kunt sturen. De enige keuze die je hebt, is er wel of niet naar te luisteren. Efficiëntie is de pay-off van de emotie.

Het rationele denken behelst het bewust toepassen van beslis-regels. Er vinden afwegingen plaats tussen de diverse beslis-regels en uiteindelijk wordt er een keuze gemaakt. Rationeel kunnen denken, geeft ons flexibiliteit en een grotere range aan mogelijkheden.

Echte intelligentie behelst dus drie vermogens. Als eerste om het emotionele denken te benutten, wat evolutionair is overgedragen door voorgaande generaties. Je emoties herkennen en er naar handelen is dan het doel. Ten tweede om het rationele denken goed te ontwikkelen, zodat je steeds meer beslisregels leert zien en deze zorgvuldiger leert afwegen. En als derde de meta-intelligentie die je leert wanneer je kunt vertrouwen op het emotionele, automatische denken en wanneer je moet overschakelen op het rationele, handmatige proces.

DEEL III: GANGBARE BETAALMIDDELEN

Een goed idee

De individualistische noorderlingen uit de tragedie van de herders stellen dat een goede herder verantwoordelijkheid neemt voor zijn eigen handelingen, zijn beloftes nakomt en het eigendom van anderen respecteert en meer niet. De collectivistische zuiderlingen vinden dat een goede herder meer moet doen. Hij is ook begaan met het realiseren van een rechtvaardige samenleving, waarin de lusten en lasten gelijk verdeeld zijn. Kijkend naar deze onvereenigbare visies rijst de vraag hoe deze stammen samen kunnen leven op een gezamenlijke weide? De morele relativist stelt dat dit vraagstuk onoplosbaar is, omdat er geen beste morele uitkomst is. Helaas is dit een standpunt dat weinig oplost. Een andere gedachte is dat de herders simpelweg datgene moeten doen dat het beste werkt voor iedereen. Dit standpunt is de kern van wat Joshua Greene 'diep pragmatisme' noemt. Diep pragmatisme bouwt voort op het utilisme. Het is pragmatisch, omdat het gericht is op het oplossen van problemen. Het is diepgaand, omdat het op zoek gaat naar echte oplossingen die ook de effecten op de lange termijn in ogenschouw nemen. En diepgaand omdat er een principe onder ligt, namelijk de bereidheid om te kiezen voor de beste oplossing voor iedereen, ook als deze tegen de eigen waarde-opvattingen indruist. Diep pragmatisme bestaat uit twee componenten: 1) de beste oplossing en 2) voor iedereen.

1) De beste oplossing: Om te weten welke oplossing het beste is, moeten we oplossingen met elkaar te kunnen vergelijken. Hiervoor is begrip nodig van wat 'het beste' is. Wat is de 'common currency', de gedeelde 'munteenheid' waar iedereen zich in kan herkennen? De eenheid die gebruikt wordt, is geluk. Ieder mens wil graag gelukkig zijn. Als je vraagt wat iemand gelukkig maakt, is dat moeilijk uit te drukken. Waarden als familie en vrienden worden genoemd, maar ook gezondheid, liefde, vakantie, Kerst enzovoorts. Verschillende facetten die blijkbaar allemaal op verschillende wijzen manifestaties zijn van geluk. Iemand's geluk is een optelsom van zijn ervaringen. Diepe bronnen van geluk zijn die zaken die onze resources bestendigen dan wel uitbouwen. Studie bouwt onze kennis uit, gezond eten en sport bouwt onze gezondheid uit, vriendschap en familie bouwen ons sociale netwerk uit. Allemaal bronnen die de kans op lange termijn welzijn vergroten.

2) Voor iedereen: Het tweede kenmerk van diep pragmatisme is dat het de beste oplossing is voor iedereen. Iedereen is even belangrijk.

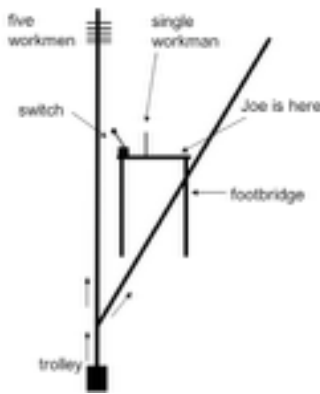
Om diep pragmatisme te laten slagen, is de manuele modus nodig. Onze morele instincten helpen ons vaak het juiste te doen in de eigen groep, maar veroorzaken problemen tussen groepen die alleen op te lossen zijn door langzaam en bewust na te denken.

DEEL IV: MORELE OVERTUIGINGEN

Verontrustende daden

Vraagt diep pragmatisme om tegen-intuïtieve besluiten? Moet je bijvoorbeeld een onschuldig persoon opofferen om een ramp te voorkomen? Of al je bovenmodale inkomen overmaken naar het goede doel?

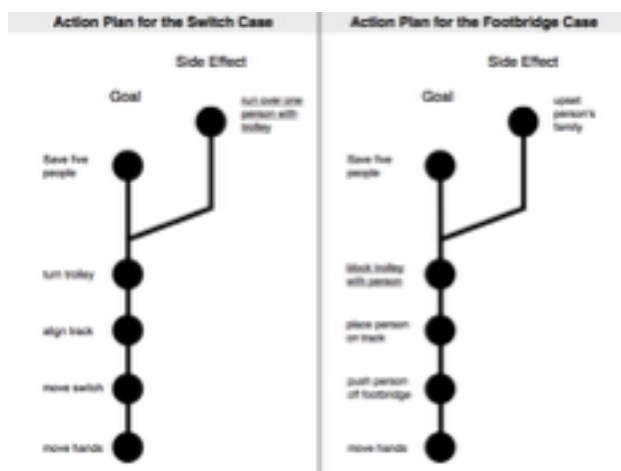
Terug naar de treinstel-case. De meeste mensen keuren het goed om een hendel om te zetten om zo 5 levens te redden ten koste van 1 leven. De meeste mensen keuren het niet goed om 1 man op het spoor te duwen om zo 5 levens te redden. In beide gevallen is er een utilistische gedachte dat 5 levens redden ten koste van 1 een positief saldo oplevert. In het eerste scenario echter gaat er echter geen automati-

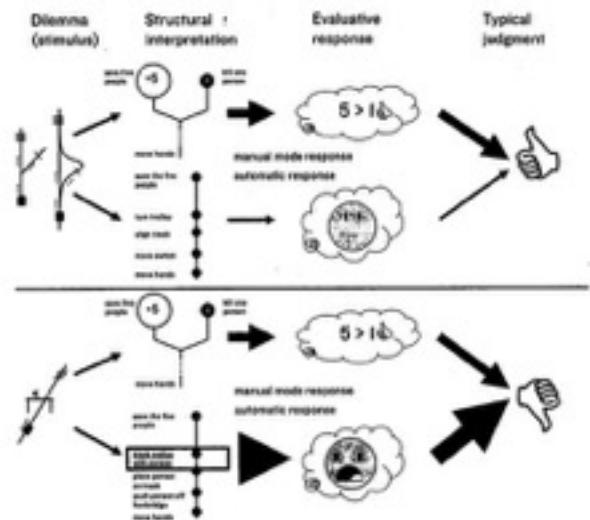
sche emotionele respons af en in het tweede scenario wel, en deze respons blijkt krachtig genoeg om de utilistische uitkomst te overrulen. Uit vervollexperimenten blijkt dat het meer persoonlijke karakter van het tweede scenario de aanleiding is voor de emotionele respons. Dat een handeling anders voelt naarmate de persoonlijke betrokkenheid zich minder makkelijk laat ontkennen, maakt het echter

nog geen valide moreel argument. De automatische respons zorgt hier voor een dwaling.

Een ander verschil tussen de twee scenario's is dat in het scenario van de hendel het overlijden een neveneffect is, waar in het tweede scenario het overlijden een middel is om een doel te bereiken. Onze automatische settings zijn gevoelig voor dit onderscheid. In een vervollexperiment rijdt een treinstel opnieuw op 5 mensen af. Om het treinstel van spoor te laten wisselen, moet een knop worden ingedrukt. Tussen Joe en de knop staat een werkmans. Om de knop in te drukken en zo 5 mensen te redden, moet Joe de werkmans van de brug duwen. Dit scenario wordt door 81% van de mensen goedgekeurd, terwijl het enige verschil de beleving is dat het overlijden van de werkmans een onbedoeld neveneffect is, in plaats van een doelgerichte opoffering. Het emotionele verschil is duidelijk, een morele rechtvaardiging voor dit verschil - die verder reikt dan de beleving - is er echter niet. De combinatie van persoonlijk en doelgericht handelen, maakt dat de automatische alarmbellen af gaan. Het voelt simpelweg fout. Evolutionair gezien is dit zinvol. Een ongecorrigeerde bereidheid tot geweld staat haaks op de kracht van de mens, namelijk samenwerking. De mens als soort ontwikkelt zich het beste als zij samenwerkt. De bereidheid tot geweld, staat samenwerking in de weg en verklaart daarom de emotioneel heftige reactie op geweld. Deze automatische setting werkt het sterkst bij 1) echt geweld 2) cues die voorbodes zijn van geweld, en 3) de eigen betrokkenheid bij geweld. De automatische setting is immers een zelfregulerend systeem.

Waar de handeling zich bevindt in het actieplan, maakt uit voor de waardering van dat plan. Een doelgerichte handeling roept meer emotie op dan een handeling met een ongewenst neveneffect.

De invloed van onze automatische waardering van dilemma's kan niet onderschat worden. De enige remedie is overschakelen op de handmatige modus en de casus goed analyseren. Een belangrijk onderdeel van de analyse is dan ook het uiteenzetten van het actieplan in doelen en neveneffecten om zo alsnog de kans te krijgen om ook de neveneffecten voldoende op waarde te schatten.

Rechtvaardigheid en redelijkheid

Een euro die je uitgeeft op het station aan een chocolate chip cookie levert je nooit zo veel geluk op als een euro extra te besteden voor de armste mensen uit India, China, Afrika en ga zo maar door. Houdt dit dan in dat je op basis van het utilisme een 'gelukspomp' moet worden en je je eigen inkomen zo moet herverdelen dat je het speelveld zo gelijk mogelijk maakt?

Diep pragmatisme heeft een simpel antwoord op deze vraag: nee! De pragmatische realiteit is namelijk dat dit niet redelijk of reëel is. Zo kan een mens niet leven en je voelt je er zeer waarschijnlijk ook niet gelukkig onder. Je doet het namelijk nooit goed genoeg en als je het wel goed genoeg zou uitvoeren dan besteed je dusdanig weinig geld aan jezelf dat je niet meer kunt functioneren in de sociale wereld waar je zelf deel van uitmaakt.

De grotere onderliggende vraag is in welke mate we moreel verplicht zijn anderen te helpen. Als je vraagt of je een kind moet redden dat aan het verdrinken is in de vijver waar je langs loopt, zegt iedereen ja. Maar als je vraagt of je €100 moet betalen zodat iemand een kind in een ander, ver weg gelegen land kunt redden, dan is dat antwoord niet langer evident. Net zoals in de treinstel-case blijkt fysieke afstand een factor van belang te zijn, evenals de rechtstreekse invloed op de handeling. Een andere factor van belang is de mate van identificatie van degene die je helpt. Het is makkelijker om €10 te geven aan één kind met een naam, leeftijd en gezicht dan €5 aan een groep ongeïdentificeerde, naamloze kinderen.

Een gedachte-experiment: Als je de wereld zou mogen ontwerpen, welke van de volgende drie mensbeelden heeft dan je voorkeur?

- I. *Homo egoisticus*. De mens geeft alleen om zichzelf en zijn eigen geluk. Iedereen heeft continu strijd met anderen over schaarse middelen.
- II. *Homo net-als-ik-us*. De mens geeft het meest om zichzelf en een kleine nabije groep mensen met wie hij zich

verwant voelt. De kleine groep ziet hij liever gelukkig dan ongelukkig. De vele malen grotere groep mensen met wie hij zich niet verwant voelt, laat hem niet geheel koud, maar echt belangrijk is deze groep zeker niet. Veel mensen in deze wereld zijn gelukkig, maar zeker niet iedereen.

- III. *Homo utilicus*. De mens geeft in gelijke mate om het geluk van iedereen. Mensen zijn bereid om te delen en strijden nooit om schaarse middelen. In deze wereld is iedereen in gelijke mate gelukkig.

In het gedachte-experiment is het niet moeilijk om te kiezen voor de *homo utilicus*. Het simpele feit is echter dat evolutionair gezien we zo zijn bedraad dat we meer lijken op de *homo net-als-ik-us*. Het feit dat we echter niet perfect zijn, betekent nog niet dat we onze realiteit moeten verdedigen als ware deze wel perfect. Er is niets mis mee om te erkennen dat we ons best doen, maar ook hypocriet zijn in ons handelen. Soms is dat het best haalbare wat je kunt verwachten. Diep pragmatisme erkent de menselijke realiteit en overvraagt niet. Het accepteert dat we eerder een kind in onze nabije omgeving helpen dan een onbekende ver weg. Het daagt je echter wel uit om bewust stil te staan bij keuzes die worden gemaakt en de morele automatische modus te confronteren met de uitkomsten van de handmatige modus.

De consequenties van het utilisme voor wat betreft straffen zijn simpel. Als je het technisch benadert, kan het utilisme betekenen dat een moord op bijvoorbeeld een maffiabaas niet bestraft, maar beloond wordt. Met behulp van de 'diep pragmatisme'-benadering is dat echter niet het geval. De pragmatische benadering houdt namelijk ook in dat in het grotere geheel mensen de boodschap moeten krijgen dat straf is voorbehouden aan de overheid om zo de orde te handhaven. Dat is dus in overeenstemming met de huidige praktijk. Ook andere extremen zoals slavernij kunnen niet worden verdedigd met het utilisme. Het geluk dat slavernij de slavenhouders kan brengen, weegt nooit op tegen het diepe ongeluk van de slaven.

DEEL V: MORELE OPLOSSINGEN

Diep pragmatisme

Om problemen tussen wij en zij op te lossen, is het nodig op zoek te gaan naar gedeelde waarden. De gedeelde waarde is geluk. Geluk is een ervaring. Iedereen wil geluk ervaren, niemand wil ongelukkig zijn. Dit is universeel voor alle mensen, voor wij en voor zij. Ieders ervaring weegt hierbij even zwaar, waardoor er onpartijdig kan worden gewogen. Door de handmatige modus te gebruiken in plaats van ons te laten leiden door de automatische modus met al zijn vervormingen, kunnen we ogenschijnlijk onoplosbare problemen oplossen zonder te hoeven strijden over het grote morele gelijk.

Diep pragmatisme is anders dan gewoon pragmatisme. Stel, twee kinderen hebben ruzie over een taart, het ene kind wil de taart door de helft delen en het andere kind wil de taart voor zichzelf. De pragmatist lost het op door de helft waar ruzie over is, door midden te delen. Zo heeft het ene kind een kwart van de taart en de ander driekwart. Iedereen voelt aan dat dit niet de bedoeling kan zijn. Diep pragmatisme betekent dan ook niet met hinkstapsprongen tot compromissen komen, maar ze echt grondig doordenken.

Greene gebruikt in zijn boek drie metaforen, die van *de herders op de nieuwe weiden* (wij en zij), *de camera met zijn automatische en handmatige instelling* en *de gedeelde eenheid* (geluk). De vraag is wanneer we onze automatische

instellingen kunnen gebruiken en wanneer over te schakelen op de handmatige modus.

Voor dilemma's tussen ik en wij zijn we uitgerust met een robuust, automatisch systeem dat er op gericht is om samenwerking binnen de groep mogelijk te maken. Bij problemen tussen wij en zij hebben we echter de handmatige instelling nodig, omdat we evolutionair niet zijn uitgerust om deze dilemma's te beslechten.

Hoe herken je makkelijk met welke type probleem je te maken hebt? Het antwoord is simpel, *controversie*. Wanneer iemand de groep benadeelt, is er verontwaardiging, maar geen controversie. De publieke opinie is helder. Het aannemen van steekpenningen is bijvoorbeeld 'not done', dat behoeft geen debat. Controversie maakt duidelijk dat we te maken hebben met een wij-zij probleem dat vraagt om de handmatige instelling. Een simpel voorbeeld is de Zwarte Pieten-discussie. Een verhit, controversieel onderwerp zonder duidelijke consensus.

Bij een wij-zij probleem moet er dus worden overgeschakeld op de handmatige modus, er moet worden nagedacht.

De 6 stappen tot het komen tot een goede oplossing.

I. De juiste denkstrategie

De uitdaging is om het denken zo te organiseren dat het resultaat ervan niet is dat mensen zich dieper ingraven in hun reeds bestaande overtuigingen, maar juist meer bevattelijk worden voor andere inzichten. Onderzoek wijst uit dat er twee verschillende denkstrategieën zijn met elk hun eigen uitkomst:

1. Men denkt na over de eigen positie. Vervolgens denkt men na over de redenen die ten grondslag liggen aan de eigen positie. Gevolg: de initiële positie wordt verstrekt.
2. Men denkt na over de eigen positie. Vervolgens probeert men zo goed mogelijk uit te leggen wat de implicaties zijn van de eigen positie. Gevolg: de initiële positie wordt gematigd als gevolg van een vergroot begrip van de sterke, maar ook zwakke punten van de positie. Neven-effect: meer openheid voor andere denkwijzen.

Een gesprek dat gaat over het *hoe* biedt meer mentale ruimte dan een gesprek over het *waarom*. De eerstvolgende keer dat je in een verhit gesprek belandt, vraag de ander dan ook om eens uit te leggen hoe zijn ideeën in de praktijk geëffectueerd kunnen worden. Verhitte ideologie maakt zo al snel plaats voor gematigde realiteitszin.

II. Het vermijden van het spreken over rechten

Een ander fenomeen waar veel discussies op stuk lopen, is zeggen dat iets een bepaald *recht* is of tegen een bepaald recht indruist. Stel je bent tegen de doodstraf, zoals bijvoorbeeld Amnesty International, en er komen feiten op tafel die tegen de doodstraf pleiten, dan juicht Amnesty dat toe. Stel dat er echter feiten op tafel komen die positieve kanten belichten van de doodstraf, dan kan Amnesty zeggen dat het desalniettemin indruist tegen het fundamentele recht op leven. Kortom, linksom of rechtsom, heeft Amnesty met een dergelijke wijze van argumenteren altijd het gelijk aan haar zijde.

De twee grote nadelen van het spreken in termen van rechten zijn 1) het niet-onderhandelbare karakter van rechten en 2) het doen voorkomen van rechten als feiten in plaats van als overtuigingen.

NB sommige kwesties zijn uitgeklaard, zoals bijvoorbeeld slavernij en verkrachting. Hier is de algemeen heersende opinie dat dit niet mag. Er is geen controversie over. In dit geval kan men toch spreken in termen van absoluteheden,

niet omdat er nergens anders denkenden en anders doenden meer zijn, maar wel omdat de 'common sense'-norm helder is. Hier helder over zijn, levert een duidelijke sociale boodschap op, die belangrijk is om gehoord te worden.

III. Focus op feiten

Een professor in het recht, Alan Dershowitz, vertelde ooit in de collegezaal het volgende verhaal. Een ontkenner van de Holocaust stond op een publiek debat met de professor, maar hij weigerde. Daarop volgde een woedende brief waarin hij de professor aanviel en zijn intellectuele integriteit ter discussie stelde. Als hij zo'n voorstander was van het vrije woord, hoe kon hij dit debat dan uit de weg gaan? De professor stemde alsnog toe, onder de volgende voorwaarde: het debat moest bestaan uit een reeks van drie debatten. Het eerste over de vraag of de aarde plat is, het tweede over de vraag of de Kerstman bestaat en de derde over de vraag of de Holocaust daadwerkelijk heeft plaatsgevonden. Zijn opponent heeft de uitnodiging afgeslagen.

De kern van deze anekdote is simpel. Een goed gesprek is gebaat bij feiten. Beperk je tot de feiten en daag de ander uit dat ook te doen.

IV. Pas op voor bevooroordeelde rechtvaardigheid

Houd in de gaten of dat wat jij als rechtvaardig beschouwt, niet bevooroordeeld is door je eigen overtuigingen. Toets of een partij met een andere set overtuigingen de oplossing net zo rechtvaardig vindt en vul dat niet in voor de ander.

V. Gebruik de gedeelde eenheid

Praat minder over rechten en denk meer in termen van geluk. Een voorbeeld: de meningen over abortus kunnen diep verdeeld zijn. De ene groep beschouwt het als een inbreuk op het recht op leven en de ander beschouwt het als een uiting van het zelfbeschikkingsrecht van de vrouw. Beide standpunten zijn niet te handhaven als men ze goed 'afpelt'.

Als abortus een inbreuk is op het recht op leven, moeten dan bijvoorbeeld alle ivf-buisjes worden gebruikt? Is het dan nog houdbaar dat embryo's niet worden teruggeplaatst?

Als abortus een uitdrukking is van het recht op zelfbeschikking, waarom mag abortus dan niet in de achtste maand? In absolute termen is zowel het recht op abortus als een verbod op abortus niet houdbaar.

Wanneer je gaat denken in termen van geluk, ontstaat er een nieuwe weg om tot een uitkomst te komen. Stel nu dat abortus niet mag, wat gebeurt er dan? Drie gevolgen zijn onmiskenbaar.

- 1) Men gaat zich anders gedragen in het seksuele verkeer. Buiten en binnen relaties zal men voorzichtiger worden. Het effect hiervan op geluk is in som negatief. Seks wordt stress-voller en minder frequent bedreven.
- 2) Sommige vrouwen die toch ongewenst zwanger worden, zullen op andere wijzen alsnog een abortus ondergaan, in het buitenland of illegaal. Het effect hiervan op geluk is negatief. Illegale methoden zijn veelal gevaarlijk.
- 3) Sommige ongewenste baby's worden toch geboren. Het effect hiervan op geluk is positief. Hoewel het stressvol is om ongewenst zwanger te zijn, groeien de meeste baby's uit tot gelukkige kinderen en slaat de balans in positief opzicht door.

De drie effecten overziend, maak je vervolgens de balans op om tot een pragmatische, goed doordachte uitkomst te komen die het meeste geluk oplevert. Voelt dit even goed als een besluit genomen op basis van persoonlijke overtuiging? Waarschijnlijk niet, maar soms is het de meest realistische weg voorwaarts.

VI. Geef

Om op een prettige manier te kunnen samenleven, zijn er soms concessies nodig. Wees daartoe bereid. Als iets een groot verschil maakt voor de ander en het kost jou weinig, wees dan bereid te geven.